

הַלְכָה וְאַגְדָּה.

להלכה – פנים זועפות, לאגדה – פנים שזוקות. זו קפדנית, מחמרת, קשה כבדול – מדת הדין; וזו נְתַרְנִית, מקילה, רכה משמן – מדת הרחמים. זו נחרת נורה ואינה נותנתה לשעוּדִים: הן שלה הן ולאן שלה לאן; וזו יועצת עצה ומשערת כחו ודעתו של אדם: הן ולאן ורפה בידה. זו – קלפה, טף, מעשה; וזו – תוך, נשמה, כונה. כאן אדיקות מאובנת, חובה, שעבוד; וכאן – התחדשות תמידית, חרות, רשות. עד כאן – על הלכה ואגדה שכחיים; ועל שנכסרות מוסיפין: כאן יבשת של פרוזה, סגנון מוצק וקבוע, לשון אפורה בת גון אחד – שלטון השכל; וכאן להלוחית של שירה, סגנון שופף ובן-חלוף, לשון מנומרת בצבעים – שלטון הרגש. על חלוּפֵי-כַנְיִים אלה שבין הלכה לאגדה אפשר להוסיף עוד, עד אין שעור, ובכלם יהא מצד ידוע אבקי־אמת, אבל כלום יש לשמוע מזה – כסכרת רבים – שההלכה והאגדה הן שתי צרות זו לזו, דבר והפוכו?

האומרים כך מחליפים מקרה בעצם וצורה בחומר, ולמה הם דומים? למי שמחליט על הקרח והמים בנהר, שהם שני חמרים שונים. ההלכה והאגדה אינן באמת אף הן אלא שתיים שהן אחת, שני פנים של כריה אחת. יהם שבין זו לזו הוא כיחס שבין המלה למחשבה ולהרגשה או כיחס שבין המעשה והצורה המוחשית אל המלה. ההלכה-היא נבושה, תמציתה האחרונה והמוכרת של האגדה; האגדה היא התוקה של ההלכה. קול המונה של תביעת הלב בשטף מרוצתה לנקודת שאיפתה – זוהי האגדה; מקום החניה, ספוק התביעה לפי-שעה והשתקתה – זוהי ההלכה. החלום ריץ ונמשך אל הפתרון, הרצון אל המעשה, המחשבה אל המלה, הסרח אל הפרי – והאגדה אל ההלכה. ואולם גם בתוך הפרי כבר ננח הנרעין, שממנו פרח חדש עתיד לצאת. הלכה שמתרוממת עד למדרגת סמבול – וכזאת יש, כמו שיבאר עוד – היא עצמה נעשית אַם לאגדה חדשה, אם כיוצא בה ואם לאו כיוצא בה. הלכה חיה ובריאה היא אגדה שלעבר או שלעתיד, וכן להפך. תחלתן וסופן של שתיהן נעוצים זה בזה. וכל תרייג מצוות שבתורה מה הן אם לא תמציתם

האהרונה. צירוף אחר צירוף, של דברי מיתוס, אגדה ומנהגים קדמונים – תורת חיים, תורת פה ולב – שהיו מתחלה כפורחים באויר כמה אלפי שנה נתקעו+דכו דורות, או אלפים תהו, בלשון המסורה, עד שהגיעה שעתם להתנבש בדמות של חוקים הצובים באבן וכתובים בקלף? תורת הקרבנות, הפומאה והטהרה ומאכלות אסורות – יסודם במיתוס הכהנים; מצוות הזכרון – קשורות באגדות לאומיות היסטוריות; ושכין אדם לחברו – ברנשות הצדק והרחמים שבלב האומה, רגשות שהיו להם אנשי הכנולה לפה. ואולם גם משנכתבו עדיין לא נתאבנו, מפני שתורת הפה והלב לא בטלה באמת אף רגע אחד, ואוירה החי והמתנועע היה שף ומפעפע כל שעה בכתב להחיותו, להרחיבו או לצמצמו, ופעמים גם לבטלו, לשעה או לדורות, הכל לפי הצרכים או גם לפי הדעות והאמונות המתחדשים. לא רק „משה כתב, ויחוקאל בשלי, אלא גם איזו „דניאל חייטא“ לא הש מלפנוע פגיעה עזה מאד ב„לאר“ חמור שבתורה ומלצפות בלב לבטולו לעתיד לבוא (*). הפרוציסים של התוך ונבוש בהלכה ואגדה נראים לעינים בעליל ביהוד בעתים של „מהפכות“ ומתן חוקים הדישים, והם גלויים וידועים לכל. ההלכה הישנה שנפסלה יורדת או שוב אל מצרף הלב ונתכת לאגדה – כיוצא בה או לאו כיוצא בה – חו חזרת משם כשהיא צרופה וכאה לדפוסי המחשבה והמעשה, מקום שהיא מתנבשת שם שוב להלכה, אבל בדמות מתוקנת או מהודשת. ההלכה היא אפוא מעשה יצירה לא פחות מן האגדה. אמנותה היא הגדולה שבעולם: אמנות החיים וארחות חיים. חמרה – האדם החי לכל יצרי לבנו; אמצעיה – ההנך האישי, ההברתי והלאומי; ופריה – שלשלת ימים רצופים של חיים ומעשים נאים, מלום אורה-חיים בין מעקשים ועקלקלות של יחיד ורבים, הויה נאה של האדם בעולם, מה לך חיים מתוקן. יצירי כפיה של ההלכה אינם, כיצירי שאר האמנויות – פכול, ציור, בנין, ננינה, שירה – מן המרוכזים והמאוחדים בחסר, במקום ובזמן. אלא מצטרפים הם קמעא קמעא, תנן תנן, מתוך כל שטף חיי האדם ומעשיו, שנותנים בסופם סך-הכל אחד, צורה אחת, אם שלמה אם פגומה. ההלכה היא אמנות-אומנת, אמנות-פרדגני של אומה שלמה, וכל פתוחיה בנפש האומה, הנסים עם הדקים, נחתכים ברוח-הקודש ובחכמה עליונה, הצופה מראשית אחרית. יום יום, שעה שעה ורגע רגע שקודה היא לצור צורה רק אחת: דיוקנן של

(* מפני החריפות המיוחדת שבדבריו אביאם פה ככלואם; הדברים כתובים במדרש רבה ויקרא ל"ב ושנויים נקלהת רבה על הפסוק „ושבתי אני ואראה את כל העשוקים“ – „דניאל חייטא פתר האי קרא במסורים: „והנה דמעת העשוקים“ – אבותם של אלו עובדי כברה, ועלובים הללו מה איכפת להם? אביו של זה בא על הערוה והולידו – זה מה הא? „וביר עוצקיהם כח“ – מיד סנהדרין נדויה של ישראל שבאה עליה מכה של תורה וברחוקתם, ואין להם מנחם“ – אמר הקב"ה: עלי לנחכם, לפי שבכולם הזה הם פסולים, אבל לעתיד לבוא אמר זכרית: „ראיתי והנה מבורת זה בל“.

בריות, צלם אלהים באדם. ה, דום הקולוני, ה, דום הטילאני, נומרדס בפאריז נשתכללו בהדרגה והיו למה שהיו על-ידי תעצומות אמני עולם במשך כמה מאות שנים, שכל אחד מהם בזמנו נתן את חייו ומבחר כח יצירתו לעבודה הקדושה לו לבדו. ואין ספק, כי רק מהשתעבד כלם לרעיון מרכזי אחד, נעלה מאד בעיניהם, הצליחה בידם במדה כזו „מלאכת שמים“. אותו הרעיון – לבנות בית לאלהיהם – הוא שרהף לפני עיני כלם – בהינת, במראה אשר אתה קראה – והשרה עליהם רוח-הקודש, והוא שהיה מוליך ומביא את הסרגל והמקצועה ואת החרט והמכחול שבידם ומקריא באזנם כל תג והקיקה וכל אריה ולבנה, שנצטרפו לבסוף, אחרי מאות שנים של עבודת בני אדם מפורדים במקום חמן, לבנין אחד שניא ונהדר. לבני ישראל יש יצירה נהדרה שלו – יום קרוש ונעלה, „שבת המלכה“. בדמיון העם היתה לנפש חיה, בעלת גוף ודמות הגוף, כלילת זהר ויפי. היא השבת שהכניסה הקדוש-ברוך-הוא לעולמו בגמר מעשה בראשית, „כדי שלא תהא החופה המצוירת והמכוירת חסרה כל-הי“. היא שהיתה חמדה טובה להקביה בבית-נגויו ולא מצא לה בן-זוג נאה אלא ישראל. לפי אנדה עממית אחרת יושבת היא כבת-מלכה. „ככלה בין רעותיה משובצה“, ססונה בהיכל שבנגד-עדן לפני משבעה חדרים ושש נערותיה, ששת ימי המעשה, משרתות לפניה. בכניסתה לעיר – הכל הופכים פניהם כלפי הפתח ומקבלים פניה בכרכה: „באי כלה, באי כלה, שבת המלכה“, חסידים יוצאים לקבלת פניה אל השדה. פעם אחת גם באה בחלום לאבן-עזרא, והיא עצובה ומרת נפש ושלחה בידו מכתב לבן זונה ישראל, הלא היא „אנרת שבת“ הידועה. כל משוררי ישראל, מרי יהודה הלוי ועד הינה, שרו לה את שיריהם המירותיהם. האין היא יצירה כלילת אנדה? האין היא עצמה מקור חיים וקדושה לאומה שלמה ומעין טבע רוח-הקודש למשוררים ופיטנים? ואף-על-פי-כן, מי יאמר, מי יכריע, יציר כפיה של מי היא, על-ידי מי היתה למה שהיתה: על-ידי ההלכה, או על-ידי האנדה? קניז דסים יש במסכת שבת וקיה בעירובין, והאנדה שבהן כמות כאין. רובם עיונים ודקדוקי-הלכות בליט מלאכות ותולדותיהן ובקביעת תחומין. כמה מדליקין, כמה בהמה יוצאת, כיצד משתתפין בתחומין – כמה יגיעת רוח! כמה בזבז חריפות על כל קוץ וקוץ! וכשאני עובר בין אותם הדסים ורואה שם חבורות חבורות של תנאים ואמוראים בעבודתם, אני אומר: אכן, אמני-חיים אני רואה לפני! אמני-חיים בבית-היוצר ועל האבנים! עבודת-רוח כבירה כזאת, נמלית וענקית כאחת – עבודה לשמה ומתוך אהבה ואמונה בלי מצרים, איראפטר לה בלא רוח-הקדש. כל אחד מן היחידים ההם עשה את שלו לפי צביונו ונסת נפשו, וכלם יחד כפופים היו לרצון נבזה המושל בהם. אין זאת כי אם אידיאה נשנבה אחת, צורה אחת עליונה של שבת רחפה לפני עיני האנשים המפורדים האלה, ורוחה היא שקבצם הגה מכל

הדורות ועשאים שותפים ביצירתה ושכלולה. כל „מתקיף, כל „ורמינדי, כל קינג והגדרה – אינו אלא תג ציורי חדש, פתוח נוסף באותה הצורה, תג ופתוח מוכרחים, מפני שבלעדיהם לא תהיה למה שצריכה להיות. ומה פרי כל העבודה המרהגית הזאת של ההלכה? – יום שכלו אנדה.

דוגמאות כאלה אינן מעטות. הרי יום-הכפורים, הרי פסח, הרי יתר המועדות, יסוד התפארת שבהם, ובמשמעה הגשנב, הוא וְדָאִי. כלם יצירות נאות הן, מלאות תכן חי ומחיה וְקָהָה רמה ומרוממת, אף-על-פי שכלם הם בני ההלכה החמודה, האכזרית, וכלם מוקפים סְיִיָּה מכל צד. בשעה שישבו אמני אומות-העולם בהדרי משכיותם וְקָוָה בהרנשה דקה ומעודנת מדות ושעורי הרמוניה למעשה שֵׁשׁ, למשל, להגות בהם חושי בני אדם, באותה שעה עצמה ישבו תלמידי-החכמים מבגדי-ישראל בבתי-מדרשיהם וְקָוָה אף הם ברחי-הקדש ובהרנשה זכה מאד מדות ושעורי-הרמוניה נפשיים למעשה-הצדקה, למשל, להנאות ולהיטיב בהם את האדם עצמו, „לצדק את הבריות. איני מכריע, למי היתרון, אבל סבור אני, שאלו ואלו דברי-יצירה הם, אידיאות שנתמקשו, רעיונות שיצאו מן הכח אל הפועל על-ידי רוחו היוצר של האדם; באלו ובאלו יש מקום למדת התפארת להחגלות בכל זהרה, ואלו ואלו צריכים ל„רח הקדש ולרחמי שמים. ההבדל שביניהם אינו אלא בחומר ובאמצעים, כזה שישנו גם בין מקצוע אחד לחברו באמנויות המוסכמות, כגון בין ציור לנגינה. אכן יש ויש גם הבדל עיקרי: יצירות האמנויות המוסכמות, מפני שהן סוגות אל האדם בתור פרט ומשום שהן מצומצמות ומאוחזות בחומר, במקום ובזמן, כאמור, לסיכך הן נסקרות בבת אחת, סיד ומקרוב; מה שאין כן יצירות ההלכה, המכוונות גם אל הכלל, וחלקיהן מתפשטים בחומר, במקום ובזמן על-פני שטח גדול, ולפיכך סרצוף שלם שלהן, העולה מתוך כל חלקיהן, אינו נתפס להכרה אלא אחרי העיון ומעל נכה גדול. אלו נבנה כרך גדול על-פי אידיאה יצורית כבירה של אדריכל אמן, לא היינו סכירים בפרצופה השלם של אותה אידיאה ולא היינו תופסים את סכלול יפיה אלא מתוך הדפחרא או מראש מצסה נכוח, אבל בשום-פנים לא מתוך השיוול בין בתי הרחובות, כשהפרטים חוצצים בפני היקף הכלל. „מרוכ העצים לא יראו היערי הוא סתנם עתיק ומחוכם. אבל כלום בשביל זה תתמעט דמות היופי והשלמות של האידיאה? מי שירצה להתענג עליה נאמר לו: עלה להרי!

יש בכל זאת שאפילו מפרט הלכי אחד מציין עלינו לפרקים עולם מלא של אנדה, הגנוזה בתוכו. באותה מסכת שבת, ובתוספתא שם, מובלעת, למשל, הלכה זו: „כל כתבי-הקדש מצילין אותם (בשבת) מפני הדליקה... היו כתובים תרנמ ובכל לשון – נפסית, מדית, עילמית, יוגית – מצילין אותם מפני הדליקה. ר' יוסי אומר: אין מצילין אותם מפני הדליקה.

סרט קטן של הלכה, מחלוקת של מה בכך - האין זאת? ואולם מי לא
 יכיר מיד, כי בהלכה קפנה ויבשה זו נתונה בצמצום מופלג, אבל במלף האפשרי,
 תמונה ציורית שלמה על-דבר היחס ההיסטורי והגפשי של מפלגות שונות באומה
 לשנים מראשי קניניה: לספירתה ולשונה. מי לא יראה, כי מחלוקת זו שבמשנה
 היא היא „ריב הלשונית“, שהולך ונמשך בישראל מאז ועד היום. „אל יהי לשון
 ארמי קל בעיניך, שהרי המקום חלק לו כבוד“; „אל ישאל אדם צרכיו בלשון ארמי,
 שאין מלאכי השרת נוקקין לו“; „בשעה שבא הקדוש-ברוך-הוא ליתן תורה לישראל
 דבר עמהם בלשון שהם יודעים ומבינים, בלשון מצרי“; „בה תאמר... אל בני
 ישראל - בלשון שאני אומר: בלשון-הקודש“; „כשנלה הקב"ה ליתן תורה
 לישראל לא בלשון אחד ננלה, אלא בארבע לשונות: עברי, רוּמי, ערבי, ארמי“;
 „אותו היום שנתרנמה התורה יזנית היה קשה לישראל כיום שנעשה הענל, ובארץ-
 ישראל היו אז שלשה ימים חשך“; „כשנתרנמו הנביאים ע"י יונתן בן עוזיאל ארמית
 נודעוה ארית פרסא על ת' פרסא - מאמרים אלה, והרבה כמותם, שמשמשים
 בתקול ללב האומה שנהלק, הם הצורה האנדית של הפרובלימה הלשונית, והמשנה
 חקצרה שלמעלה, הישויה אף היא במחלוקת, הוא סופה המוכרח של אותה האנדה
 במסבע הלכית, סך-הכל מעשי קצר בצורה של החלטה ועמידה על הדעה. „ליריקה“
 „ליריקה“ שזמפת, רופפת ומתרגשת, וכאן - „אפיקה“ שלה, מסמר קבוע. בחכמה
 רבה נבחר כאן המונח של דליקה, שעת טירוף וסכנה, שאין אדם עשוי להתבונן,
 אלא נשמע לפקודת לבו וקופץ להציל את היקר לו ביותר. הדליקה אינה איפוא
 אלא משל (דברו חכמים בהווה) והוא הדין לשפף, לנירוש ולכל מיני סכנה.
 וכך מתוך הפרט הקטן הזה ינלה פתאם לפני המתבונן כלל גדול היסטורי,
 הוראה לאומה שלמה, טרופה ודהוּפה בנולה, שלהציל את כל סגולותיה אינה יכולה
 ולהפקיר הכל אינה רוצה, - מה ואיך תעשה ביום צרה וסכנה? בעל המשנה ודאי
 לא דבר במשל ומליצה. לא נתכון זה אלא לקבוע הלכה למעשה פשוטה כמשמעה,
 ולכל היותר - לשבוע בנידון שלפניו מטבעה קימת לרצונו או גם למנהגו הקדום
 של העם, כפי שנתגלו עד עכשיו, הראשון בצורת אנדה והשני בצורת מעשה של
 רשות; כמו כן, כל אותם אלפי היחידים מכל הזמנים, שמסרו נפשם בשעת סכנה
 להציל מן הכליון מה שהצילו, אם כדברי התיק ואם כדעת ר' יוסי, לא נתכונו אף
 הם אלא לקיים את הדין כפשוטו. ומה בכך? מדעת ושלא מדעת הרי הם כלם
 עשו שליחותו של שרהאומה, ואם אנו עומדים עתה לפני אוצרנו הדל ומלחשים
 בינון: „אין לנו שיור אלא התורה הזאת“, הרי אנו ולבנו יודעים, שגם השיור
 המועט הזה לא ניצל אלא בזכות כל אותם היהידים, שקימו כל אחד בזמנו ובמקומו
 את מצות לבם כהלכה.

התבוננות נפשית, כזו באותה הלכה כבר היה לנו לנאול אותה במקצת מקלפתה ולהעלותה כמבול. ואולם הלב הער איננו מסתפק בכך, אלא הוא הולך ומעביר עין רוחנו, בקשר עם אותה ההלכה ומענינה, מחוזה אחר מחוזה: את האדם, למשל, ביהוד עם רינו, את הכהן-הלוי הקדמוני בדתו עם הגולה: כלה והוא כהנהל לאמו בצד המורה, המעון מנלות-מגלות של דברי נביאים. הוא הציל כתבי הקדש מפני הדליקה.

אנו רואים שוב, והנה ר' יוחנן בן זכאי עומד לפני אספסינוס מאחורי שערי ירושלים ומתחנן: „תן לי את יבנה וחכמיה ושלשלה של רבן גמליאל“. גם זה הציל שרידי קדש מפני הדליקה.

רשוב אנו רואים: ישיש בן שמונים, ר' יהודה בן בבא, יושב בין שני הרים גדולים, בין אושא לשפרעם, וסומך שם, תחת חצי האויבים, חמשה זקנים ואומר להם: „כני, רצוני, והוא נשאר מוטל לפני האויבים. כאבן שאין לה הופכין ובעוד רנע הוא נעשה ככברה.

רשוב: בית מדרשם של ר' יהודה הנשיא ותלמידיו הולך וסוער. הידים מלאות עבודה: סגסגים הלכות, מבררים שמועות, נבים „עדיות“, מסדרים, מניחים, רושמים-הם מעלים על כפר את התורה שבעל-פה! יודעים הם, ש„מהפכה“ הם עושים במסורת ישראל-הברים שבעל-פה אי אתה רשאי לכתבם - אבל „עת לעשות לה“ הפיו תורתך: הלבבות מהמעטים, הפזור מתרבה והשכחה מתנכרת. צריכים להציל מה שאסור.

רשוב: ארבעת השבויים מביאים את התלמוד לספרד... עבודת הרמב"ם... משפחה מעתיקים, בנייתבון, בהולים לתרגם ספרים יקרים, בעלי ערך לאומי גדול, מלשון נבריה ללשון-הקדש...

רשוב: חבורות חבורות של יהודים, פליטי הרב ופרעות, דור אחר דור, דור אחר דור, מושכים והולכים בדרכים וספרי תורה הבוקים בורועותיהם. כמה וכמה יחידים, יהודים סתם, שמשים, היטים, סנדלרים, מתים לפני ארונות הקדש בהגנם על הקדוש להם. כמה וכמה צנועים ואנשי מעשה, צדיקים נסתרים, עורכי גלות, מרצון, נודדים ממקום למקום ומקלם ותרמילם וכל אחד ספר קדוש וחביב לו בתיק שלית-המלין שלה.

עוד, ועוד, ועוד... בכל המחווה האלה שונים כמוכן גם הסועלים, גם ההומר של הקדושה וגם האמצעים של ההצלה, אבל אחד הוא התוכן הפנימי, הגפשי, שבכלם: הצלה קנין לאומי חשוב ביותר מפני הכליון, בהתאם לנפית-לבו והשקפתו של המציל. הלכה כמי? אם כזה שאומר: „בלשון-הקדש בלבר“, ואם כזה שאומר: „בתרגום ובכל לשון“? - תשובה על זה עלינו לבקש מפי ההיסטוריה וההיים, ואולי נמצא, שגם הם, כאותה משנה, הגיחו את הדבר במחלוקת.

לנו אין בזה לסירשעה נפקא מינה לדינא. לנו חשוב רק לזיכרון, עד כמה יש בכחה של הלכה קטנה ויבשה להתרומם לפעמים עד למדרגת סמבול, גזייהחומר הנוקשה שלה נופל לתוך כור ההרגשה החיה והוא חוזר ונתך שם לאנדה. ומובט היי, שנם האגדה הלשונית שבימינו עתידה, אם נוכה לכך, להצטמצם צמצום אחר צמצוים ולהעשות בסופה אף היא הלכה חדשה, שבהסכם להדעות והצרכים בזמנה, תהא מעוסחת בסנטון קצר ויבש, מעין זה:

„אין מלמדין אלא בעברית, דברי חכמים. פלוני אומר: בעברית ובתרגום ובכל לשון. אלמוני אומר: דברים שביהדות – בעברית, ושאינם יהדות – בכל לשון. אמר ר' פלמוני: אין מלמדין אלא ביהודית בלבד – והמפרש שלעתיד-לבא יפרש: ביהודית – כלומר, עברי טייטש, שדברו בה היהודים במקומו ובזמנו של ר' פלמוני, ואין זו יהודית שבמקרא, שהיא עברית; דאם כן, מאי בין ר' פלמוני לתיק? הלכה זו שלמעלה, המובאת לדוגמא, אינה יוצאת מן הכלל. כמה חבילי חבילות. ובכלל, תמיהני אם יש הלכה, שלא תהא לה אחיזה מרובה או מועטת בעולם האצילות, יניקה מאידיאה עליונה: אישית, חברתית או לאומית. סוף-סוף הרי ההלכה אינה אלא אחת מן הצורות שמתלבש בה רוחו היוצר של האדם – ומי ידע את דרך הרוח? „לא יצא האיש (בשבת) לא בסיף ולא בקשת ולא בתרים, ולא באלה, ולא ברומח... ר' אליעזר אומר: תכשיטין הם לו* (ומותר לצאת בהם) וחכמים אומרים: אינם לו אלא לננאי, שנאמר: וכתתו את חרבותם לאתים חניתותיהם למזמרות, לא ישא גוי אל גוי חרב ולא ילמדו עוד מלחמה – הרי לכם מושגי יופי וכעור במלבושים – ומתוך מה? מתוך דברי נעים-הזמירות ונדל-התחזים, ולענין מה? לענין סלטול בשבת. כל דקדוקי מסכת ברכות אינם אלא כלים ולבושים לדעה נשנבה של „להי הארץ ומלואה: ולרנש ההתפעלות התמידית, החדשה בכל יום, מפני הדר הטבע הליפותיה. „רשע בהיזו חשוב כמת, מפני שרואה חמה זורחת ואינו מברך „יוצר אורי, שזקעת – ואינו מברך „מצריב ערבים, אוכל ושותה ואינו מברך; אבל הצדיקים מברכים על כל דבר דובר שאוכלים ושותים ושרואים וששומעים (תגחוסא, זאת הברכה). „על בריות נאות ואילנות נאים מברכין: „ברוך שככה לו בעולמו, ו„מעשה ברבן שמעון בן נמליאל, נשיא ישראל, שהיה עומד על גבי מעלה הר הבית, וראה נכרית נאה ביותר, ואמר – בתורת ברכה –: „סה רבו מעשיך ה'!“, „והאומר: כמה נאה פת זו, ברוך שבראה; כמה נאות תאנים הללו, ברוך שבראן – זוהי ברכתן. (תוס' ברכות). כמה צרות הלב וההושים! ואותה ההלכה הקשה והאכזרית שאסרה האבלות בשבת, ולנחם אבלים התירה רק בקושי –

* (כענין שנאמר: „תנו חרבך על ירך, נכוו, הורדך והרדך“ (תהלים ס"ה, ד') – ה כ ו ת ב.

היא שאמרה בהרנשה עדינה: „הבוכה בשבת להקל צערו – זהו עונג שבת שלוי” (ריע בתוספתא שבת).

לא. ההלכה אינה בשום פנים שלילת הרגש, אלא כבושו; לא במול מדת הרחמים במדת הדין יש בה, אלא צירוף שתיהן כאחת, אכזריותה – היא זו של כל כח יוצר ומקיים, בחינת נבולה שבחסד, שהיא מדת ה„תפארת”. וכך יפה לה בהתאם לתכונתה המעשית. וכי יש לך נורדין קשה ממיתת בית-דין, ואף-על-פי-כן כי קללת אלהים תלוי, דמות איקונין של מלך, צלם אלהים, תלוי. „ובזמן שאדם מצמער שכינה מה הלשון אומרת: קלני מראשי! קלני מודעיו”. השכינה, כביכול, תבלה בעצמה וקובלת על עצמה. יש רחמים, ויש רחמים גבוהים עליהם, רחמי אב, שצפים בעין שלמעלה וכובשים את עצמם לשעתם בשביל העתיד, ואלו ואלו רחמי אלהים חיים. שאל תינוק ונדך: „הי' אל רחום וחנון, ואף-על-פי-כן”. האומר בתפלתו: על קן צפור יניעו רחמיו משתקין אותו, שעושה מדותיו של הקדוש ברוך הוא רחמים והן אינן אלא גזרות, רחמים למעלה מרחמים, צפיה לעתיד. הרי לא לחנם הביאה האומה הישראלית, על כל פנים ברובה הנדול, את צוארה בעול הברזל של ההלכה, ולא עוד, אלא שבצאתה לנדודיה בחרה לקחת עמה לדרך משא-בבד של חוקים והלכות, ועזבה מפניהם – כמאמר שדיל – את השירים המשמחים לב תפשי. המראה הזה הביא את שדיל בשעתו לידי התפעלות, עד שקרא: „כמה קדושה אומה זו!”. ובעל ההלכה עצמו מהו אומר: „המהלך בדרך ושונה ומפסיק ממשנתו ואומר: מה נאה אילן זה, מה נאה ניר זה! מעלה עליו הכתוב כאלו מתחייב בנפשו, בעליהימי שבנו כלו את כל חציהם במשנה עלובה זו, ואולם בעל-הגפס יאזינו גם מתוכה, מבין השמין, המית'לב וחרדת-דאגה לגורלו העתיד של עם „הולך בדרך” ואין בידו משלו אלא ספר, ושכל התקשרות נפשית לאחת מארצות סגור בנפשו הוא (*).

לא כל ההלכות, כמובן, שוות ולא ערך חזוני אחד לכלן. יש הלכה עקרה, שאין לה אלא קרן; ויש שעושה פירות ופירי-פירות. יש דומה לכלי ריקן מחלמ, שמתפנה לקרן-זווית עד שתניע שעתו; ויש דומה לכלי שעשוי להתרוקן ולהתמלאות כל פעם תוכן חדש בלי הפסק בינתים. יש גם הלכות שהן כארונות למתים הנשטים, להן יאמר בלשון המסורת: „חֲקִים, כלומר, דברים נעלמי-טעם וסתומי-כונה. פרקי דברים של דברי מיתוס ואגדה עתיקים מאד נגזרו בהם נגיזה עולמית ורשומיהם האובנים עדין קימים, להתמיה את הבריות ולגרות יצרם של דורשי רשומת מני-קרב בעל-הגפס אמנם ינהג כבוד גם באלה. מִפְּלֵשׁ אִמֵּל קִיב בְּהַרִים מִקְצֵר עֲלֵינוּ

(* שפתי מ, אחר-העם).

סעמים דרך כמה פרסאות ומביאנו פתאם אל תחת שמים חדשים, ושריד עתיק סתום ואפל, כשאנו חודרים לתוכו ו„מדובבים שפתיו“, יש שהוא מעתיקנו פתאם, בקפיצת הדרך, אל מעבר לאלף דור. כך הבגד של העברי, למשל, במצוותיו התלויות בו, הרי הוא – כמו שהפליא לרמוז על זה במקצת מדרש קדמון – הנשמתה המלאה והחושית של... של מה, כסבורים אתם? – של אנדת קין והבל (*). כיוצא בזה, האסור של בשול נדי בהלב אמו (**). – יסוד ושורש לו בסדרי קרננות עתיקים של חג השבועות בזמנו הקדמון. בזמן שלא היה עוד „הג מתן תורתנו“, אלא חג הקציר סתם, ואנשי האדמה, השמהים בקצירם, ערכו לנגד ולעשרת – אלהי המזל והשפע – שלהן: זבח נדי – סמל ברכה ופריה ורביה (***) – מבושל בהלב אמו. ומה נפלא הדבר, שעד היום קָם מנהג בישראל – מנהג שנתחכמו בו כל דורשי טעמים – לאכול בשבועות סעודת הלב, סמוכה קצת, שלא כרגיל, לבשר, והמהדרים אוכלים בשר מבושל בהלב שקדים (שו'ע כ"י). סיוורפריזים כאלה מזוטנים במספר לא מעט למספלים בדברים הללו. אנו רואים, עד כמה אפילו חוקים רודימנטיים כאלה מעוררים הם, כעובר בפעי אמו, בכל הסימבוליקא המיתולוגית, האנדרית וההתנאית של האומה. ואולם ביחד עם אלה הרי יש כמה הלכות גדולות שהן הן כנופי חייה ממש של האומה בעבר, ולהן לא גם עד היום. ולהכשרן החיוני בעתיד אין קץ. אם „כלי החיים“ האלה מונחים לפי שעה בקרן זוית – אין מזה ראיה עוד על רעיעותם. כלל גדול הוא: כל צורת חיים בשעת יצירתה, כלומר, כשהיא עדיין „במחוברי“ – היא עצמה משמשת תוכן לרוח יוצרה; משננמרה יצירתה ויצאה לרשות הרבים, כלומר „משנתלשה“ – מיד היא יורדת לתורת כלי ושוב אין לה משלה.

(* אסור שעטנו, צמר ופשתים יחד – רמז לאיכה ולפירוד (והיה כל מוצאי ירחני). שבין השכמים רועי הצאן, ליבשי הצמר, ובין עובדי האדמה לובשי הפשתים, וסמוך לאסור שעטנו – גדילים תעשה לך, המותרים בצמר ופשתים – כקבלת חורף – שאולי אף הם בעניבותיהם וקצריהם – אותות זכרון, מעין אותיות כתב, להרבה שכמים קדמונים – אינם אלא סמנים חיצונים עשויים בכנף, לאות ברית שלום בין אותם השכמים בעלי הריב, לאחר שנתרוססה האיכה ביניהם והתחילו להתקרב וגם להתערב זה בזה (וי'עש יהוה לקין אות לבלתי הכות אותו כל מוצאו). העכרים הקדמונים, שהם בני תערובת שכמים רועי צאן – דוגמא להם: בית אברהם ובית יעקב – ושכמים אחרים בארץ – בית יצחק – שסרו בכגדם שרירי מנהגים של שתי תקופות שונות כאחד, והמחוקק ב„דברים“ אף הוא כתכם זה בצד זה בהעלסת פעמם, אם מפני שזה נשתקע בימיו וכהו החיוני פסק, ואם מפני שלא להבליט את הנגוד הפנימי שבין הלאו והנעשה. הטעם האסור בציצית כפ"ש פ"ה ס"א ו"ח ר"ת (במדבר) הוא בליט טעם נוסף, כזכר ליציאת מצרים שבשבעות.

(**) שבא שתי פעמים בזני מקורותיו העתיקים ביותר – כפרשה משפטים, ובלוחות שניים – כפסוק אחד עם חג הקציר.

(***) זכרו נדיי הקוים בכרכת יצחק, נדי הקוים של יהודה ותמר; ויפקוד את אשתו כנדי עוים רשמיו, ושעתי זאת סאת הסבא ר' מנדלי.

כלום, אלא כל אדם מוצא בה מה שהוא עצמו מניח וחוזר ומניח בה כל רגע שהוא מסמטש בה. הכל בא לה מן האדם ורוח האדם, שזוכה בה מן ההפקר. הניח בתוכה זהב – מוצא זהב, עפר – עפר. אין לו מה להניח – רשות בידו להגיהה ריקנית. עד שתעלה חלודה, אבל אל יאמר איש כזה: הכלי רעוע, השליכוהו לאשפה, אלא יאמר: אני עני!

היש צורך עוד. ליחד את הדבור על ההלכה והאנדה, על זקת-הגומלין שביניהן. בתור שני נפיר, – או סגנוני – ספרות, מיוחדים, אבל גם צריכים זה לזה? הדברים שלמעלה, האמורים בהלכה ואנדה מצד עצם מהותן, בתור שני נפיר – או סגנוני – חיים מיוחדים, היו מספיקים, כמדומה, גם לענין זה, שהרי הספרות מה היא, אם לא „חיים שבכתב“? ואולם מפני שבין „בעלי האנדה“ בימינו יש נמיה לתת לספרות „אבמונטיה“ – כלומר, „אמנות לשמה“, ויש שמעמידים אותה „למעלה מן החיים“, כלומר, מחוץ להם, לפיכך, בנוגע לאלה, אין בשחון כלל, שהדברים שלמעלה היו בהם כדי הוכחה. אדרבא יש מקום לבשחון מהופך: בין שיודו במקצת הדברים ובין לא, ברי הוא, כי מי שיבוא ויאמר להם, שההלכה הכתובה יכולה עדין אף היא לשמש בסיס לחלק חשוב מן הספרות החיה כאחותה האנדה – יסכן בעצמו להחשב בעיניהם כאיש שלא טעם טעם „יופי“ מימיו, או כליטאי הגלגל הלוי, שמזמר בשמחת תורה – „שור שננח את הפרה“. הלכה – וספרות, אתמהה? היש שני הפכים גדולים מאלה? מי נער בימינו ולא ידע, כי סתם ספרות אינה אלא אנדה, אנדה לכל משפעותיה וסעיסיה וכלי הברדל זמנים: מן הספורים, החזיונות והמליצות שבמקרא ועד הספרות היפה שבימינו; אבל ההלכה – כלום טעם וריה יש בה, כלום לחלוחית חיים יש בה, כלום יופי יש בה?

הטענות מצד בעלי האנדה כנגד ההלכה אינן אמנם חדשות ביותר, וכבר היו לעילמים. עוד בעלי התלמוד יודעים לספר בענין זה כמה מעשיות ומשלים; אלא שהם באו לידי מסקנא, שההלכה היא „עשתות של זהב“ והאנדה „פרוטות קמנות“ ובעלי האנדה שלנו סבורים, שההלכה אינה נגדר ספרות בלל, אלא מן השם היא. הצדקן במשפטם? הבאמת ההלכה, ההלכה כולה, בלי חוקן, היא כאילן סרק לבני ספרות?

כמדומה שגם מסקדין קשה זה בא מתוך חלוף צורה בחומר ומקרה בעצם. ספרי ההלכה היסודיים – המשנה והבריתות – כפי שיהייב טבע ענינם ומטרתם, צרה קובצי דינים וספרי הוראה להם, והיא שנרמה, לפי הגראה, להוציאם מסוג הספרות כמשמעו בימינו.

ואולם כך ישפשו רק „הרואים לעינים“. אלו היו אותם הספרים כוללים רק כללי הניזון ויסודות משפטיים בדרך הפשטה בלבד – היה הדין עם הטוענים; אבל מי לא ידע, כי בהלכה העברית אין כמעט מקום למופשטות, וכמעט כולה ציורית ומושית.

שנים אוחזין במלית, הקדר שהכנים קדרותיו, המניח את הכר – זהו הסגנון התדירי של ההלכה העברית. כמעט כולה, מראשה ועד סופה, מנומרת ציורים-ציורים, קטנים וגדולים, של החיים העבריים הממשיים במשך אלף שנה ויותר. האנדה, היונקת מעולם האצילות, עוסקת בראוי וברצוי, וכשאני קורא בה אני רואה מה רצתה, איך הנתה ולמה נשאה את נפשה האומה הישראלית; ההלכה, שניזונית מעולם העשייה, עוסקת בקים ובמוחוק, והיא מראה לנו בעליל, בציורים קצרים אבל בולטים, את עצם חייה של האומה, את ממשות חייה. אני רואה מתוכה עין בעין, איך הלבישה האומה את רצונה ומשאות נפשה השוטפים צורות-חיים קימות ומוצקות, צורות של מעשים. כשאתם נכנסים למשנה – אל נא תקמשו את מצהכם. עברו בין הפרקים בנחת, כמי שעובר בין חרבות ערים עתיקות; שוטו בין פסקי ההלכות הרצופים שם זה אצל זה כלבנים בנדבך ונראים בצמצומן כחצובי הלמיש; התבוננו בעין פקוהה אל כל הציורים הקטנים וקטני הקטנים, המפורזים שם בערבוביה לאלפים, ואמרו: האין אתם רואים לפניכם היי-מעשה של אומה שלמה, שנתאכנו לכל תניהם ופרטיהם בתוך כדי מהלכם?

איני מדבר רק על התמונות השלמות והמפורזות הבאות שם לפרקים, כגון סדר הבאת בכורים, סדר עבודת יום הכפורים, סדר הדין, ודומיהן. פרקים האוריים כאלה הרי אפיקה נמורה הם, במובנה התאורי, ומן הסוג המעולה. דן אני גם על אותם הרסיסים הקטנים, קו קו ותג תג, פזורי חיים קפואים, שמהם נצטרפו כמעט כל ששת סדרי משנה ותוספאותיהן. האמנם כל אלה לא יצליחו לכל מלאכה בספרות? הבאמת פסולים הם? פסולים לחלוטין?

בקראו איש מישראל בסדר זרעים, למשל, האין יש אשר יבוא עליו פתאם מתוך הדברים רוח חיים ורית אדמה ורית עשב, ושכה פתאם כי בבית-המדרש הוא יושב וכי לומד הוא, וראה את ה„עם“ – „עם הארץ“ – בכל עבודתו בשרה ובגנה ובכרם ובגין, אותו ואת הבהן המחזר על הנרות, ואת העניים והנמושות המלקטים, שנופלים או פורשים מליתם על הפאה לזכות בה ושמכים איש את רעהו במנלות על הלכת, ואת השדה המנומר עם החטין והזונין והירכוזין השוטפים וההלנלונות, ואת הנפן המודלה על התאנה, ואת הורי הנמלים שבתוך הקמה, ואת הרוח שעלעלה את הנפנים, ואת המלקצ עשבים לחים ואת המנכב ביבש, ואת הבוצר שעוקץ את האשכול – וזה הוסבך בעלים, נפל מידו לארץ ונפרץ, ואת הכרי של חטים עם

החפה האחת הפוסרת אותו, ואת הצבי שנלקח בכסף מעשר, ואת האילן שהוא עומד בפנים ונטיח לחיץ, ואת עֶסְת־הכלבים שהרועים אוכלים ממנה, ואת הרמון שבכר ונקשר בנמי, ואת הגזלות שעל נבי הסלים, ועוד ועוד כאלה וכאלה. ובעבור האיש אל סדר מועד ונשים – האם לא יראה עין בעין את חיי־הבית העבריים לכל סדריהם ופרטיהם? ובואו אל נויקין – האם לא יהי בעיניו, כרואה את השוק ואת הרחוב העבריים שקפאו פתאם יום אחד על כל משאס־זמתנם ועל כל שאונם והמונם?

יש אשר ירניש איש כזה, כי עוד מעט, בעוד רנע קסן, והנה אחד איש מופת, אמן גדול, בא ונגע במטה אלהים אשר בידו – בכח הכשיון – אל החיים המאובנים האלה ושבו והיו חיים שניים באחת מן היצירות הנפלאות, רק משהו קסן, קורטוב „רוח הקדש“, – וההלכה תהפך תחת ידו ל„אפיקה“.

הלא נמצאו מי „שראו מעשה וזכרו הלכה“, ומדוע לא יהי גם להפך: „ראו הלכה וזכרו מעשה“.

אמת. פעוטה היא אפיקה זו; מן היסוד הספורי אין בה כמעט כלום. כולה תאודיה: רשימות ועירות של מנהגי חיים דלים, חיי יום יום הולכים בלאט; וגם הללו אינם באים לשמם. אלא בהבלעה ובדרך אנכי; אך מה לעשות: כך היו החיים העבריים בימים ההם וכך נשמרו בספר הלאומי היחידי של אותה התקופה הארוכה. חיים אחרים לא היו לנו, ואם היו לא נשאר זכרם. תקופת הגבורה והעוז ומועד היצירה הנשנבה שבאפוס התנ"כי עברו אז גם מן החיים וגם מן הספר לבלי שוב. הגיעו ימי העמידה: ימי „שמירת ההומות“ והגנה על הבנוי ועומד מכבר, ימי עשית משמרת ומשמרת למשמרת, וגם ההלכה וגם האנדה של הימים ההם שתיהן טבועות בחותם זמנן: בחותם הפסיביות; גדולות אין לא בזו ולא כזו. שתיהן פרודים־פרורים קמנים, פרורי מחשבה והרנשה ופירורי עשיה. ואולם מן האמן הגמור, זה שאינו שואב רוח הקדש מאגודלו או מלחכה מאחורי הפנכא של שלהן זה, אלא צולל ויונק מעומק תהום רבה של נפש האומה ומסתרי חייה, – מאמן כזה, אומר אני, לא יבצר לעשות גם בחומר הזה גדולות. אם רק הגדולות בנפשו פנימה הן. האמן ברוך האלהים כמה הוא צריך וייצר? – מעט „חומר היולי“ כדי אהיות הרוח. אם דל הוא החומר – יעשירו משלו, ואם מת – יתנו ממקור חייו. האמנות הגמורה, זו שאינה קרדוס לחפור בה ואינה עמרת נאות בראש שוטים, שכורי אהבת עצמם והלומי תהלת שוא. אף היא, כמו התורה, אינה מתקימת אלא במי שממית עצמו עליה – כדי להיות. העיקר הוא היחס החיוני של האדם אל צורות החיים שלפניו. ומי שסכר על אהת מהן שהיא פסולה, צריך תחלה בדיקה אם לא נפסלו חייו הוא באהת פנה.

– המן הסלע הזה, מן ההלכה, נוציא לנו מים חיים? – ישאל, דור התחייה בתמיהה ובלי אמון.

הן! אם משה האלהים בידכם ואם מקור החיים בלבבכם! אלו היו לנו אמנים נמורים ויוצרים ברוכי אלהים, שלא נפסלו חייהם הם, היו מדוכבים גם את שפתי הסלע הזה, ועל ידי משהו קטן – זה שקוראים לו כשרון – היו תופכים את ההלכה לאפסם לאומי. ואולם אמנינו, נוח להם לפי שעה לנוע על כלים שאולים ולקחת להם צורות טובות על ידי אחרים ולהקותם חקוי רעוע. המלאכה לא תמיד נקיה – אבל תחת זה היא קלה. זילא להם, שכיתה להם. ולפיכך גם באגדה – שהם מודים בה – עדין לא נודעה כל כך נבורתם, ועדין זו מצפה לנואל, שיבוא להפוך אותה לליריקה לאומית, לשירה חדשה באמת, מה שלא עלה גם בידי הפיסינים הקדמונים בכל עמלם – מחוסר כשרון ומהעדר גם בהם יחס היוני אל הצורה הספרותית ההיא.

– ובכן, נתנה ראש ונשובה אל... השולחן-ערוך?

מי שינלה בדברי פנים כאלה, סימן שלא הבין בהם כלום. המלים „הלכה ואגדה“ תלמודיות הן ומשמען במקומן קבוע, אבל מצד מהותן הפנימית משמען עשוי להתרחב ולהתפשט גם על שאר כל החזיונות בני מיניהן, בין של התקופות הקודמות לתלמוד ובין של המאוחרות לו. שתי צורות מסוימות הן, שני חלופי סגנונים, שמלויים זה את זה בחיים ובספרות, דור דור ואגדתו, אגדה אגדה – והלכתה. לא בהלכה פלוגית, כמו שלא באגדה אלמונית, הכתוב מדבר. בעיקר הלכה אנו עסוקים כאן, הלכה בתור כלל גדול, בתור צורה מוחשית ומסוימת לחיים ממשיים, חיים שאינם פורחים באויר ותלויים ברפיון של הרגשות ומימרות נאות בלבד, אלא שיש להם גם טף ודמיות הנוף נאים. והלכה כזו, אני אומר, אינה אלא המשכה המוכרח, סיפא דקראי של האגדה.

גדולה אגדה – שמביאה לידי הלכה. וכל אגדה שאין עמה הלכה, אוננית היא, וסופה היא עצמה בטלה ונס מבטלת כה המעשה של בעליה.

והאומר אין לי אלא אגדה – בודקין את אגדתו שמא סרח סרק הוא. למי הוא דומה? – למי שאומר: קוטפני את הפרחים ואי אסשי בפירות. סופו שלא יזכה עוד אפילו לפרחים; שאם אין פרי אין גרעין, ואם אין גרעין, סרח מגין?

האגדה – הציפה מספקים ובאים באויר מתוך גדנוד, כאלו שנתזו מעל יתר מרושל בקשת; ההלכה – חציה נאמנים וקושטים על קו הישר באיתנם ובלי זיע, כפוקעים מתוך קשת מתוהה. זו נותנת אויר לנשימה, וזו לרגל עמידה, קרקע עולם. זו מכניסה את היסוד הנוזל והשומה, וזו – את היסוד המהוד ומקים. אומה שאינה

לסודה להיות תוכפת הלכה לאגדר, מוסרת עצמה לתעתועי עולם ומספנת בעצמה לשכוח את הדרך הישרה והיחידה שבין הרצון אל המעשה ושכין השאיפה אל ההגשמה.

הלכה רצופה לאגדה, סגורו, - תעודת בריאות ושטר בוגרות היא לאומה; וכל מקום שאתה מוצא אגדה ארמלית, בידוע שנתרופמו כח המעשה וכלי המעשה של בעליה, והם צריכים רפואה. בידוד ישימו זאת אל לבם אלה המקדימים בסימני הלאומיות צורה לתוכן.

הפא חמאו כמה דורות וכתות בישראל לאגדה, שהפסיקו בינם וכינה את הקשר החיוני. המוני התמימים שבהם תפסו דבריה כפשוטם וראוה כראות עיקרי אמנה, והסוגי המתחכמים תפסו אף הם דבריה כפשוטם וחשבוה כהכלי שוא. אלה ואלה נסי דעת ומעם היו, על כן פחו עיניהם מראות את המאור השיירי ואת האמת משלי שבה. הם חדלו להבין את לשונם.

עתה זכינו לדור שכולו אגדה. אגדה בספרות ואגדה בהיים. כל העולם כולו אינו אלא אגדה באגדה. להלכה בכל משמעותיה אין סימן חזר.

כמה שיכפרו בדבר אלה שאין הכרה זו נעימה להם, האמת לא תזוו מסקומה: ספרותנו ההדשה ברובה הנדול אִוְתָהּ לה, כקבצן הלג, דירת קבע במדור התחתון ביוזר של המחשבה וההרנשה התרבותית. ננעלו עליה כל חמשים שערי הבינה ולא נשאר לה אלא שמש קמן של יופי מסוסק, - האגדה של זמננו - (המאמרות) העתונאית, האנדלית, אינה באה בחשבון. מעט ספורים ומעט שירים - היא כל הלפט שבתרמילה. שום השפעה משאר מעינות הרוח העליונים אין. פסקה הלכה מישראל, והרע מכל, שאין גם נטיה נכרת בה - בספרות החדשה - להתרומם ולעלות מבור שאוין זה, מבור דלותה. אדרכה, הן המקום על יוצריה. ומשרבו ביניהם הסוגיים ועמיאריין, עוד נכרת מצדם כעין השתדלות מקונת להשריש בלב ההסון את ההכרה, שאין ספרותי ואין יצירה אלא זו היפה בלבד, וכל מה שמהוין לה פסול. נער שוטה, אשר יצר, במהילה, עשרים חרזים, או שתי נובילות, יצירתו יצירה, ומורה נבוכי הזמן, למשל - הספר האחד יליד המחשבה העליונה בזמן החדש - איננו נגדר יצירה כלל.

ושוכ אני מדייש: איני בא להכריע לא בהלכה ולא באגדה ולומר: זו נאה זו אינה נאה. כונתי לאגדה והלכה סתם, בתור צורות תאומות של הספרות והחיים. ואני שואל: מה יהא סופה של אגדה שאין הלכה שלה בצדה, סמוך לה? את הסוף בספרות - אם זהו הסוף - אנו רואים. ריקה היא כמצולה שאין בה דנים. מי שרוצה באמת ובתמים ללמוד איזה דבר - עדיין גם עתה, לאחר מאה חמשים שנה לקיומה, עליו לצאת ל"שדה אחר". ויש לחוש, שגם מעט האגדה

שבה - הזיפי - תהא הולכת ומתנונית, מאין השפעה באה לה מזמן לזמן ממקורות הרוח העליונים. עיקר זכות הקיום של הספרות היפה הלא היא סוף סוף רק בזה, שהיא קובעת, באמצעים המיוחדים לה, קשר קים בין הרבים המושפעים ובין היחידים המשפיעים. "שירה לשמה", כמו שתשיר הצפורי, נאה היא - בשעות ההפסקה - לאלה העמלים בועת אפים, לפני השירה ולאחריה, בהקמת ספרות כבירה לכל ענפי התרבות האנושית, - ספרות יוצרת חיים ובונה חיים. להם נאה לומר. אבל שירה מתוך שעמום ובטלה, מה צורך בה?

כך היא בספרות. ובחיים?

הנה הולך ונרל דור באויר שכלו מיטרות וסומונים ועל מיני דברים שכולם הבל פה ורוח שפתים. הולכת ונבראת מין יהדות של רשות. קוראים בשם לאומיות, תחיה, ספרות, יצירה, חנוך עברי, מחשבה עברית, עבודה עברית - וכל הדברים הללו תלויים בשערה של איזה חבה: חבת ארץ, חבת שפה, חבת ספרות. - מה מחירה של חבה אוירית?

חבה? - אבל החובה היכן? ומאין תבוא? ומהיכן תינק? המן האנדה? והיא בטבעה אינה אלא רשות, הן ולא ורפה בידה.

יהדות שכולה אנדה דומה לברזל שהכניסוהו לאור ולא הכניסוהו לצונן. שאיפה שבלב, רצון טוב, התעוררות הרוח, חבה פנימית - כל הדברים הללו יפים ומעילים כשיש בסופם עשייה, עשייה קשה כברזל, חובה אכזרית.

לבנות אתם אומרים - כרתו אמנה וכתבו ועל החתום שרינו לוינו וכהנינו... (*
והעמידו עליכם מצוות! **) - הלא כן החלו לבנות גם אבותיכם.

החזיונות הנשגבים של ישעיה השני העירו את חלבכות, ואולם כשהגיעה שעת הבנין, היו שני הנביאים שבין הבונים - הני זכריה - האחרונים לנבואה והראשונים להלכה, ואלה שלאחריהם - עזרא וסיעתו - לא היו אלא בעלי הלכה בלבד.

באו והעמידו עלינו מצוות!

ימן לנו דפוסים לצקת בהם את הצוננו הנגר והדפוס למטבעות מוצקות וקימות. צמאים אנו לנופי מעשיה. תנו לנו הרנל עשייה מרובה מאמירה בחיים והרנל הלכה מרובה מאנדה בספרות.

אנו כופסים את צוארנו: איה עול הברזל? מדוע לא תבוא היד החזקה והזרוע הנמויה?

(* נחמיה י, א'; **) שם, שם, שם, ל"ג.